

שרשיו של ד"ר הרצל

מאת ג. קרסל

כמאה ה"ז. לא פעם הדגיש יחשו בכרזתו למען החברה. ואכן שנים אחרות היה הומה ומהמה בענין החברה עד ששקעה יחד אתו. והנה כאחד ממאמריו, שפירסם ב"המגיד" (פירסם הרכה מאמרים גם בעתונות הגרמנית-יהודית) הוא אומר:

"ובימים אלה בא אלי איש תם וישר, זקן נכבד מארץ תוגרמא לדאות וליראות אודות חברת ישוב ארץ-ישראל, והגיד לי, שבכל ארץ תוגרמא יש ליהודים בטחון גדול, שחכרתנו תצליח בעזר השם יתברך מפני שזכות הארץ הקדוש תעמוד למייסד החברה, אשר הוא נצר משרשיו. התוגרמי ההוא, ר' שמואל ביליץ, בן המנוח הצדיק רב דק"ק (דקהלת קודש) זעמלין, רוצה ללכת לארץ הקודש ולהיות שם אשר יוכלו לסמוך עליו ועל דבריו ולעסוק בטובת אחינו בני ישראל בארץ הקודש, ובצקלוננו כמה כתבים מרבנים גדולים אשר יעידו עליו, כי היה תמיד איש אמת וגומל חסדים. יזכה ה' לעשות עוד מעשים טובים הרכה". עתה נפתח יומנו של הרצל, מיום 17 ביוני 1896. כאן הוא מתאר

ג דול כוחה של השיגרה, המונעת הסתכלות מעמיקה יותר בנושא השיגרה. הרברים אמורים במיוחד בד"ר תיאודור הרצל, שבתיאוד תולדותיו וראשיתו אין שוכחים לציין, שהוא מבית מתכולל וכו' וכו'. שאין הרברים כך אנו למדים בספרות המרובה על אילן משפחתו, שנתפרסמה בעשרות השנים האחרונות. ברם אישור לכך גיליתי כשתי כתבות, שעליהן ידובר להלן, שנתפרסמו בעתון יהודי-גרמני מלפני מאה ועשרים שנה, מהן אנו לומדים כמעט על כל סעיפי משפחת הרצל וכיצד פעילים היו באותם ימים בחיי הקהילה היהודית. אולם נפתח בידיעה אחרת קודמת, שנתפרסמה דווקא בעברית בעתון "המגיד", משנת 1862, ידיעה קשורה באגודה הראשונה ליישוב ארץ-ישראל, שהוקמה על ידי ד"ר חיים לוריא.

דמות מופלאה היתה זו של המייסד לוריא, מכאן איש אירופאי ובן התרבות הכללית בכל כולו ומצד שני שקוע במיסטיקה, שדאה עצמו צאצא המקובל האר"י, הוא ר' יצחק לוריא, מראשי המקובלים בצפת

סלאביים. חוקר אחד בן המקום חקר בארכיוני העיר וגילה שם פרטים מעניינים על העיר ויהודיה. העיר עברה בשלהי שנות החמשים למאה הקודמת ממימשל עותומאני לקיסרות אוסטריה הונגרית. אביו של הרצל יעקב נולד בזמלין לאביו שמעון ליב הנזכר. הוא יצא בגיל צעיר לבודפשט ועסק בה בסחר-עצים. היה מבקר תכופות בכית הוריו בזמלין ומבקר בכית-הכנסת האשכנזי שם ושמו מצוי יחד עם שם אביו בין התורמים לבית-הכנסת הזה, שחונן בשנת 1862 על ידי הרב מסגרין יהודה לייב לייבוש לעף, חוקר נודע בענפים שונים במדעי היהדות ואביו של גדול החוקרים של צמחי ארץ-ישראל עמנואל לעף. בבית-כנסת זה אף נישאו בני משפחתו של יעקב ושמעון והרב לעף היה בא לפי הזמנתם לזמלין לסידור הנישואין. לפי הרישומים מסתבר ששמעון ליב הרצל היה סוחר נכבד בזמלין ומהכתובת על מצבתו בזמלין אנו לומדים שהיה בר-אודיין ופעיל במסדרות חסד בעיר.

הקורא בעיון את הכתבה הראשונה ימצא את שמו של ברנרד הרצל, כאחד מראשי קהילת זמלין, זהו ברוך הרצל, אחי סבו של הרצל. הוא ואחיו, סבו של הרצל קיבלו רשיון ישיבה מהקיסר האוסטרי פראנץ יוסף. ברוך הרצל היה כנראה מהבולטים בקהילת זמלין, שכן מצאתיו לאחר כמה שנים בחיבורו של עורך העתון הירושלמי "חבצלת", ישראל דוב פרומקין. בסידור באירופה ביקר פרומקין הצעיד גם בזמלין ותיאר בפרטות את הקהילה האשכנזית והספרדית שם. על האשכנזית הוא אומר:

גם בין האשכנזים מצאתי, ראיתי אנשי שם ורודפי צדק. ראש המקהלה (כלומר: הקהילה) הישיש ר' ברוך הערצל הנהו דורש טוב לעמו ומהיר-צדק.

(חבצלת שנה ב, 1872, גל' 33)

בהמשך הכתבה אנו מוצאים את מוריץ י. הרצל כאחד הגבאים של בית הכנסת. אנו יודעים שמשם זה המיר את דתו לדת הסרבית-קראוואטית. אולם מכתבה זו אנו למדים, שהיה עדיין בשנים אלה יהודי. אף אנו שומעים שמשם זה תרם לבית הכנסת עבורת הוגנות, מלאכה שירש מסבו. לבסוף אנו מוצאים כאן את סבו של הרצל, שמעון לייב כאחד מחברי המועצה. תקצר היריעה לפרט את כל שאר השמות הקשורים במשפחת הרצל והנמנים כאן, כגון: ביליץ, לאיון ועוד. כך אנו מוצאים גם בכתבה השניה את שמו של ברנרד הרצל, המרים תרומה כספית גדולה לבית הספר היהודי בזמלין.

ברבדנו על זמלין, אז בירת סרביה וסלע המחלוקת במשך שנים בין תורכיה, אוסטריה וסרביה, מן הדין להוסיף שיעיר זו מילאה תפקיד נכבד בראשית התנועה הלאומית-ציונית. משנת 1825 כיהן בה כרב העדה הספרדית רבי יהודה אלקלעי, הנודע בחוכרתו ופעילותו במשך עשרות בשנים למען שיבת ציון. הוא כיהן בתפקיד זה בזמלין במשך עשרות בשנים עד לעלייתו לארץ ב-1874. רבים מחוקרי הרצל מבקשים למצוא חוטים מקשרים בין בני-משפחתו של הרצל, האשכנזים, בזמלין, לבין הרב הספרדי. הוכחות ממשיות אין בדינו. אולם ניתן לשער, שבקהילה קטנה כזו, לא ייתכן שבני המשפחה, שהיו מראשי הקהילה האשכנזית בזמלין, לא שמעו ולא ידעו על פעילותו זו של הרב אלקלעי, בכתב ובעל פה. מי ייתכן דרך הרוח ויתכן ששבילים סמויים הובילו מה"חכם" הספרדי לאבות אבותיו ואבותיו של הרצל.

אילו באנו להאריך על יתר השמות הנזכרים בשתי הכתבות לא היינו מספיקים. אולם דינו אם נגיד, ששרשי הרצל מגיעים הרחק הרחק מהמקום שבו דגילים לראותו. לא קל עתה לגלות את כל החוטים האלה ולעשותם מעין צומת, שממנו נסתעף לאחר שנים הרצל, כאבי הציונות המדינית. כאמור גלויים ונסתרים היו השבילים ורבים אף נעלמים מעינינו. מצויים בשלשלת זו גוונים מכל החטיבות היהודיות בעת החדשה ומכל "העמדות". ברם הצד השווה בכל חוטי השרשרת הוא ללא כל ספק השרשיות היהודית, ועל כן הריבורים על בית-אבותיו המתבולל הם חסרי שחר ויסוד. היתה במשפחה זו מסורת יהודית שרשית, שהיתה דגילה באותם ימים בכתי-אבות בישראל, במזרח ובמערב גם יחד, על אף הנדורים מעיר לעיר וממדינה למדינה. ■

קבלת הפנים לה זכה בסופיה. "היו פה, אומר הרצל, גברים ונשים, ילדים ספרדים ואשכנזים, נערים ושישים — עמדותי עוד זמן קצר על מדרגות התא והשקפתי על הנאספים. הטיפוסים השונים ביותר. ישיש אחד במצופת שעירה דמה לזקני שמעון הרצל" (היומן א', עמ' 272). שמעון הרצל זה, סבו של הרצל, שעליו עוד נדבר בסמוך, היה איפוא גיסו של אותו שמואל ביליץ, שכן אשתו רבקה ביליץ היתה אחותו של שמואל ביליץ.

בטרם נפנה לשתי הידיעות משנות 1864-1865 מן הדין לומר כמה מלים על משפחת דיאמאנט. במשך עשרות בשנים היה פאול י. דיאמאנט, הנודע בחוותו באוסטריה שבין שתי מלחמות העולם, שבה הוכשרו חלוצים לעליה לארץ. עסק כל ימיו בחקר משפחת הרצל. המניע לכך היה שאמו של הרצל היתה בת משפחת דיאמאנט, היינו בתו של גבריאל הירש דיאמאנט, הנודע בפיקחותו ועל כך אמר פעם הרצל לאמו, שהיא ירשה את חכמת הרשל דיאמאנט. פאול י. דיאמאנט חקר גלגולי משפחת דיאמאנט על פני ארצות רבות באירופה ועד לארץ-ישראל הגיעה. נודוי המשפחה הקיפה את הארצות ברומה, סלובקיה, ארצות הבלקן, הונגריה ולבסוף וינה. היה בירו תיעוד עשיר. משקיבלתי הזמנה להשתתף במסיבה שנערכה לכבודו בירושלים למלאת שבעים וחמש שנה להולדתו, התכוננתי לשוחח עמו על צאצאי המשפחה בארץ. לצערי לא הגעתי למסיבה ולאחר מכן אף הלך לעולמו (ב-1966). ברם לפני מותו הספיק לפרסם ספר, שמשום מה לא הגיע עדיין וזכרו לחוקרי הרצל, הלא היא חליפת המכתבים של מינה דיאמאנט אל ארוסה, לאחר מכן בעלה, מהמחצית הראשונה של המאה הקודמת. חליפת-מכתבים זו, בגרמנית באותיות עבריות, מספרת בלשון פשוטה על צעירים יהודים במערב, המתחילים "להתערב" בתרבות הגויים, עם שכולם תקועים עדיין בעולם היהודי. הפעם לענייננו תספיק התוספת, שמינה דיאמאנט ואמו של הרצל הן נינותיו של ראש המשפחה יוסף דיאמאנט. חוקר הרצל חייב איפוא לעיין היטב היטב במכתבים אלה, שבהם מסתמל ואף מתבטא ניצן ראשון של המעבר מנוסח-החיים הישן לחדש. אולם "מסמר" הספר הוא בן המשפחה, מודיץ אייזלר שהוציא בארצות הברית בשנת 1880 קונטרס בשם: "שאלת היהודים בגרמניה", ובו כבר דברים ברורים ומפורשים ליחסי יהודים-גרמנים בימים, בהם פרחו ביותר, מצד היהודים כמובן, הספרות על ההתחיות וההתערבות עם העם השכן. ללא כל שייך, מלבד התחום הדתי וכו'. קראתי זה מקרוב חוברת זו ונפלאתי לא מעט שהוסחה הדעת מהאיש וממחברתו, שעל שניהם אסף דיאמאנט חומר עשיר ומגוון ביותר.

בחוברת זו עובר כחוט השני הרעיון על העתיד הקודר של יהודי גרמניה ותוכחת-המסור לאחינו בני ישראל, העושים מעשים אשר לא ייעשו על מנת להתקרב לגויים, כגון עץ האשוח בחג המולד שלהם וכיו"ב. במכתבים האלה עקבות קשרי בני המשפחה עם האגודה הציונית (בפירוש הציונות המדינית!) כפראג, באותן שנות הארבעים למאה הקודמת. ראשי האגודה היו בין היתר אברהם בניש, לאחר מכן עורכו הראשי של העתון המרכזי של יהדות אנגליה "גיואיש קרוניקל", אברהם בניש, שהתמיד בחיבת-ציון שלו כל הימים והשנים, ומשה שטיינשניידר, לאחר מכן אבי הביבליוגרפיה היהודית. הראשון היה למעשה מבשרה של תנועת חיבת ציון בכריטיניה ואילו השני התנער חיש מהר מ"חטאת הנצורים" שלו ונעשה למתנגד חריף ביותר לכל עצמה של תנועה זו ולא הניח שום הזדמנות לעקוץ, לאחר שנים, את ראשי התנועה. ועתה נחזיר לשתי הכתבות הנזכרות. הן נרפסו בעתון היהודי-גרמני "נויציט", שערך שמעון סאנטו, חוקר ותלמיד-חכם, שפייסם בעברית מחקר מקרא ודברי פובליציסטיקה בגרמנית יחד עם הרב יהודה לייב לייבוש לעף, שמכר להלן. כליד הונגריה הקדיש הוא בעתונו מקום נרחב לנעשה בקהילות הונגריה וכתבות אלה הן מקור חשוב ביותר לידע יהדות הונגריה במאה הקודמת. המדובר כאן הוא בשתי כתבות מהעיר זמלין, כפי שהיא קרוייה בגרמנית וזימון כפי שהיא קרוייה בפי התושבים, שוכנת היא ביוגוסלביה בפינה הצפונית-מזרחית ועל נהר דנבה. היא אחת הקהילות היהודיות הוותיקות במחוזות הדרום-